

ВИКОРИСТАННЯ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

1. Сутність нематеріальних активів
2. Нематеріальні ресурси та їх класифікація
3. Групи нематеріальних активів
4. Захист прав використання нематеріальних активів

1. Сутність нематеріальних активів

Нематеріальні активи – це активи, які не мають матеріальної форми, можуть бути відокремлені від підприємства і утримуються підприємством з метою використання більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях або надання в оренду іншим особам.

На підприємстві нематеріальні активи групуються за двома ознаками: за способом придбання і за видами. Відповідно до першої ознаки нематеріальні активи поділяються на утворені власними силами і одержані іншими шляхами, зокрема придбані: за грошові кошти, в обмін на інші активи, у вигляді внеску до статутного фонду, внаслідок об'єднання підприємств, одержані у вигляді спонсорського внеску, одержані у вигляді засобів цільового фінансування.

Відповідно до другої ознаки розрізняють права: користування природними ресурсами, користування майном, права на торгові марки, на об'єкти промислової власності, авторські і суміжні з ними права, гудвіл, інші нематеріальні активи.

Вони включають певну сукупність елементів. Окремі елементи нематеріальних активів мають особливості правового захисту. Власники об'єктів промислової власності отримують виключні права на їх використання за допомогою патентів на винахід, промисловий зразок, корисну модель, а також свідоцтва на товарний знак.

2. Нематеріальні ресурси та їх класифікація

Нематеріальні ресурси – це складова частина потенціалу підприємства, здатна приносити економічну користь протягом відносно тривалого періоду, для якої характерні відсутність матеріальної основи здобування доходів та невизначеність розмірів майбутнього прибутку від її використання. До них відносяться об'єкти промислової та

інтелектуальної власності, а також інші ресурси нематеріального походження.

Промислова власність є поняттям, яке застосовується для позначення виключного права на використання певних нематеріальних ресурсів. До об'єктів цієї власності належать: винаходи, промислові зразки, корисні моделі, товарні знаки та знаки обслуговування. Винаходи – нові та ті технічні рішення задач, що мають істотні відмінності в будь-якій галузі економіки, але дають позитивний ефект. Винахід має бути новим, мати рівень винахідництва, бути придатним для промислового використання. Розрізняють такі види об'єктів винаходів: пристрій, спосіб, речовина. Промисловий зразок – це художнє або художньо-конструкторське рішення, що визначає зовнішній вигляд виробу і призначене для задоволення естетичних і ергономічних потреб; він забезпечується правовою охороною за умов його новизни, оригінальності та придатності до промислового виготовлення. Корисна модель – це результат творчої діяльності людини, об'єктом якої може бути конструктивне вирішення пристрою або його складових частин. Корисні моделі іноді називають малими винаходами, але, відповідаючи критеріям новизни та придатності для промислового використання, вони, на відміну від винаходів, не відрізняються високим рівнем творчості винахідництва. Товарними знаками вважаються оригінальні позначки (ім'я, термін, малюнок або їх сполучення), які мають правовий захист та призначені для виокремлення даного товару серед інших подібних товарів. Якщо під товарним знаком надаються послуги, то він називається знаком обслуговування.

Інтелектуальна власність – це юридичне поняття, що охоплює авторське право та інші права на продукти інтелектуальної діяльності. До об'єктів інтелектуальної власності, зокрема, належать наукові праці, твори літератури і мистецтва, програмні продукти тощо. Право власності на інформацію обумовлює виникнення товарних відносин між суб'єктами, що займаються інформаційною діяльністю, та споживачами інформаційної продукції. Найважливішими об'єктами інтелектуальної власності, що пов'язані з інформаційною діяльністю і формують нематеріальні активи підприємства, є програмне забезпечення ЕОМ, банки та бази даних, банки та бази знань. Програмне забезпечення – це сукупність програм, які використовуються у роботі з ЕОМ. Розширення сфери використання засобів обчислювальної техніки, необхідність рішення все більш складних задач обумовлюють постійне зростання кількості та витрат на створення програмних продуктів, вони стають важливим об'єктом комерційних відносин. Тому програмні продукти підлягають правовій охороні, на них поширюються авторські права. Банк даних характеризується певною сукупністю програмних,

організаційних та технічних засобів, призначених для централізованого накопичення й багатоцільового колективного використання інформації, що відповідним чином систематизовані та сконцентровані у певному місці. Ядро банку даних становить база даних. Базою даних називається іменована сукупність інформаційних одиниць у певній предметній сфері, які відображають стан об'єктів та їх взаємовідношення. База знань – це сукупність систематизованих основоутворюючих відомостей, що відносяться до певної галузі знань і зберігаються у пам'яті ЕОМ. Банк знань можна розглядати як сховище знань, у якому, окрім самої інформації та відповідного опису, знаходяться засоби, за допомогою яких здійснюється їх накопичення, збереження, оновлення та використання, а також засоби управління всіма цими процесами.

Серед інших нематеріальних ресурсів виділяють перш за все “ноу-хау”, під яким прийнято розуміти не захищені охоронними документами та неоприлюднені знання чи досвід науково-технічного, виробничого, управлінського, комерційного, фінансового або іншого характеру, що можуть бути практично використані у наукових дослідженнях та розробках при виготовленні, реалізації та експлуатації конкурентоздатної продукції. Раціоналізаторська пропозиція – це технічне вирішення, яке є новим і корисним для підприємства, організації або установи, до якої воно подане. Найменування місця походження товару відображає назву країни, що використовується для позначення товару, особливі властивості якого виключно або головним чином визначаються природними умовами та людськими факторами, характерними для даного географічного об'єкта. Для характеристики невідчутного на дотик основного капіталу фірми використовують також специфічний термін – гудвіл. Він формується під одночасним впливом декількох чинників, найважливішим серед яких є імідж, досвід ділових зв'язків, престиж товарних знаків, постійна клієнтура, доброзичливість та прихильність споживачів тощо.

Нематеріальні ресурси здатні відігравати суттєву роль у підвищенні конкурентоспроможності діючих підприємств. За умов насиченості ринку різноманітними товарами підприємство-виробник повинне вдосконалювати можливості щодо пропонування, просування та реалізації своїх товарів чи послуг. Дійовим інструментом конкуренції у цьому випадку може бути використання нематеріальних ресурсів.

3. Групи нематеріальних активів

На підприємстві нематеріальні активи групуються за двома ознаками: за способом придбання і за видами (групами). Відповідно до першої ознаки нематеріальні активи поділяються на утворені власними силами і одержані іншими шляхами.

Відповідно до другої ознаки розрізняють права: користування природними ресурсами, користування майном, права на торгові марки, на об'єкти промислової власності, авторські і суміжні з ними права, гудвіл, інші нематеріальні активи.

Права користування природними ресурсами включають права: користування земельною ділянкою, тобто право покупця на подальше господарське або інше використання земельної ділянки; право оренди ділянки; право користування надрами, яке поширюється також на розробку корисних копалин; право користування геологічною, геоморфологічною та іншою інформацією про навколишнє природне середовище, яке передбачає користування інформацією про стан і можливість господарського використання елементів цього середовища і його в цілому, що міститься у звітах, на картах та в інших матеріалах; право користування водними і біологічними ресурсами, яке певним чином впливає на рівень екологічної безпеки діяльності підприємства, життєдіяльності населеного пункту, регіону і т.п.

Авторським правом охороняються твори в галузі мистецтва, літератури, науки, зокрема комп'ютерні програми і бази даних. Авторське право реєструється відповідно до встановленого порядку Державним агентством України з авторських і суміжних прав, яке складає і періодично видає каталоги всіх реєстрацій. Про реєстрацію прав авторства видається свідоцтво, що містить дані про автора, найменування об'єкта, дату реєстрації. Автору або іншому власнику авторського права належить виняткове право дозволити або заборонити відтворення творів; публічне виконання творів; переробки, адаптації, аранжування та інші подібні зміни творів; розповсюдження творів за допомогою продажу, відчуження іншим способом або шляхом здачі в наймання чи в прокат; імпорт примірників творів та ін.

Для характеристики не відчутного на дотик основного капіталу фірми використовують специфічний термін – гудвіл. Він формується під одночасним впливом декількох чинників, найважливішим серед яких є імідж, досвід ділових зв'язків, престиж товарних знаків, постійна клієнтура, доброзичливість та прихильність споживачів тощо. Імідж як сформоване та постійно підтримуване “обличчя” товару, послуги або підприємства в цілому за інших рівних умов підвищує їх конкурентоздатність. Основою іміджу слугують якість та переваги даного товару по відношенню до відповідних виробів конкурентів. Створення доброї репутації і сприятливого для підприємства соціального клімату здійснюється також за допомогою рекламної та благодійної діяльності, періодичного висвітлення у засобах масової інформації тощо. Зрештою гудвіл по суті віддзеркалює відмінність між

налагодженим, процвітаючим бізнесом та бізнесом, якому ще належить усталитися.

4. Захист прав використання нематеріальних активів

Нематеріальні ресурси, як і решта ресурсів, що застосовуються в діяльності підприємства, мають бути створені або придбані підприємством. Водночас нематеріальні ресурси відрізняються від матеріальних певними характеристиками, пов'язаними з їхньою природою і способами практичного використання. Наприклад, нові знання як результат творчої діяльності людини, по суті, є суспільним благом, і ними може користуватися не лише якийсь один суб'єкт господарювання, а й решта. Виникає небезпека імітації, копіювання та використання цих знань безкоштовно. За таких обставин ніхто не наважиться вкласти кошти першим у створення нових знань. Тому й виникає необхідність захистити права власності автора. Отже, доступ до таких знань захищено правами, що самі по собі і є нематеріальними активами.

В даний час, коли в Україні відбувається формування ринку інтелектуальної власності, особливо гостро постає питання про правовий захист нематеріальних ресурсів. На відміну від звичайних товарів, продукти творчої діяльності, якщо вони не забезпечуються спеціальною правовою охороною держави, не в змозі приносити їх власникам певні гарантовані прибутки. Окремі елементи нематеріальних активів мають особливості правового захисту. Власники об'єктів промислової власності отримують виключні права на їх використання за допомогою патентів на винахід, промисловий зразок, корисну модель, а також свідоцтва на товарний знак.

Під патентом розуміється документ, що засвідчує пріоритет, авторство і виняткове право патентовласника на володіння, користування і розпорядження об'єктом на території дії охорони з метою одержання комерційної вигоди. Згідно із законодавством, виняткове право володіння патентом надає його власнику такі можливості: використання винаходу на свій розсуд; заборона використання винаходу третьою особою, крім випадків, коли таке використання не є порушенням прав патентовласника; продаж ліцензії; перенадання прав на об'єкт власності, що захищається патентом. Таким чином, суть виняткового права як в Україні, так і в будь-якій іншій країні, залишається однією і тією ж, воно дозволяє забороняти іншим виробляти протягом певного часу і на певній території продукцію, що потрапляє під дію патенту.

Суть патентування полягає в отриманні патенту і прав, що містяться в ньому, – прав інтелектуальної власності. Основні цілі патентування:

виникнення правового пріоритету на об'єкт промислової власності, першості, інформування потенційних споживачів про нові техніко-економічні рішення; отримання можливості патентовласником захищати свої права від несумлінних посягань з виплатою відповідної компенсації; вихід на світовий ринок об'єктів промислової власності, що неминуче передбачає первинність патентування їх в Україні.

Власник патенту на винахід, корисну модель, промисловий зразок і власник свідоцтва на торгову марку має право дати будь-якій особі дозвіл (видати ліцензію) на використання відповідного об'єкта промислової власності на підставі ліцензійного договору (угоди).

Передача права власності може бути застережена різними умовами відносно терміну та обсягу використання, комплексу інформації, що передається, тощо. У відповідності з цим розрізняють декілька видів ліцензій.

Залежно від підстави, на якій видається дозвіл використовувати технічне досягнення, ліцензії поділяють на добровільні та примусові. Добровільна ліцензія характерна тим, що в ній ліцензіар передає дозвіл використати об'єкт права ліцензіату на підставі договору, в якому регламентуються обов'язки кожної сторони; обсяг користування, термін, розміри і порядок виплати винагороди. Примусова ліцензія видається на підставі рішення компетентного державного органу проти волі патентовласника.

Залежно від обсягу прав на використання розрізняють звичайні, виключні і повні ліцензії. Звичайна ліцензія залишає ліцензіару право особистої експлуатації технічного рішення і можливості укласти аналогічні ліцензійні угоди з іншими ліцензіатами. Виключна ліцензія передає ліцензіату права виключного користування об'єктом ліцензії. Але ліцензіар зберігає за собою право користування технічним рішенням. Повна ліцензія передбачає перехід до ліцензіата всіх прав, які впливають з патенту. Внаслідок такої угоди ліцензіар сам позбавляється права користування об'єктом ліцензії протягом визначеного у договорі періоду.

Залежно від характеру об'єкта, який передається за договором, ліцензії поділяються на патентні та безпатентні. Об'єктом патентної ліцензії є технічне досягнення, що захищене патентом.

За використання об'єкта ліцензійної угоди ліцензіат сплачує ліцензіару певну винагороду. На практиці використовують кілька видів розрахунків за ліцензії. Найбільш поширені серед них: періодичні відрахування протягом дії ліцензійної угоди та одноразові виплати. Періодичні відрахування (роялті) встановлюються у вигляді ставок до обсягу чистих продаж, до собівартості виробництва або у розрахунку на одиницю ліцензійної продукції. Одноразова винагорода за право

користування об'єктом ліцензійної угоди називається паушальною виплатою. Паушальний платіж – це, по суті, фактична ціна ліцензії. Він здійснюється одноразово та не залежить від майбутніх обсягів виробництва або збуту ліцензійної продукції.

Відповідно до законодавства України, авторським правом охороняються твори в галузі мистецтва, літератури, науки, зокрема комп'ютерні програми і бази даних. Власник авторського права для сповіщення про свої права може використати знак охорони авторських прав, який зображується на кожному примірнику твору і складається з латинської літери в колі – ©, імені власника авторського права і року першої публікації твору.

Охорона авторського права діє протягом усього життя автора та 50 років після його смерті. Відповідно до законодавства України, використання об'єкта авторського права допускається на підставі авторського договору. Проте закон передбачає в певних випадках вільне використання творів без укладення авторського договору і згоди автора. Таке використання має супроводжуватись обов'язковим позначенням імені автора і джерела запозичення, не повинне ущемляти необгрунтованим чином законні інтереси автора.

Питання для самоконтролю

1. Що таке “нематеріальні ресурси підприємства”? Яке їх значення для сучасної системи господарювання та підвищення ефективності виробництва?
2. Дайте змістовну характеристику об'єктів промислової власності. Які особливості використання окремих об'єктів промислової власності?
3. Охарактеризуйте різновиди об'єктів інтелектуальної власності.
4. Дайте характеристику нематеріальних активів підприємства.
5. Які документи забезпечують право на використання нематеріальних ресурсів?
6. Які види ліцензій ви знаєте?
7. Перелічіть ознаки, за якими можна класифікувати ліцензії.
8. Як може проводитися плата за користування об'єктом ліцензійної угоди?
9. Дайте визначення поняттю “роялті”.
10. Дайте визначення поняттю “паушальна виплата”.

Тести

1. За природою свого походження нематеріальні ресурси виникають завдяки:

- а) зносу основних виробничих фондів;

- б) рідкості ресурсів;
- в) зменшенню індивідуальних витрат на виробництво;
- г) новим, унікальним знанням у будь-якій формі;
- д) наближенню споживачів до виробників продукції;

2. *Головною особливістю нематеріальних фондів є:*

- а) відсутність можливості визначення загального конкретного розміру користі, вигоди, яку вони надають підприємству;
- б) короткий життєвий цикл;
- в) неможливість забезпечення їхнього правового захисту;
- г) їх обов'язкова наявність на будь-якому підприємстві.

3. *Які з нижче наведених нематеріальних ресурсів не є об'єктами промислової власності?*

- а) товарні знаки та товарні марки;
- б) винаходи;
- в) бази даних;
- г) раціоналізаторські пропозиції;
- д) промислові зразки.

4. *Для визначення патентоспроможності винаходу в Україні використовуються такі критерії:*

- а) новизна і практична корисність;
- б) новизна, певна технічна ознака і практична корисність;
- в) новизна, винахідницький рівень і промислова придатність;
- г) новизна, оригінальність і промислова придатність.

5. *Винахід – це:*

- а) принципово нове технічне рішення існуючої виробничої проблеми, що дає позитивний ефект для народного господарства;
- б) розроблена автором чи авторським колективом модель виробу, який буде випускатися на даному підприємстві;
- в) корисна рекомендація, що стосується техніки та технології, які використовуються на даному підприємстві;
- г) певний досвід підприємства у будь-якій сфері його діяльності.

6. *Товарні марки і товарні знаки – це:*

- а) оригінальні позначення для вирізнення на ринку товарів та послуг одних виробників від однорідних товарів і послуг інших виробників;
- б) знаки, що характеризують репутацію та становище підприємства в цілому;

- в) знаки, що вказують на відповідність товару встановленим стандартам;
- г) знаки, що вказують на приналежність товару певній товарній групі.

7. Сформований імідж фірми, складовими якого є досвід, ділові зв'язки, постійна клієнтура, доброзичливість та прихильність споживачів тощо, – це:

- а) товарний знак;
- б) гудвіл;
- в) “ноу-хау”;
- г) фірмове найменування.

8. Розроблена автором або авторським колективом модель вибору, який буде випускатися на даному підприємстві, – це:

- а) винахід;
- б) промисловий зразок;
- в) раціоналізаторська пропозиція;
- г) корисна модель;
- д) еталон.

9. Який з нижченаведених об'єктів не належить до об'єктів інтелектуальної власності?

- а) програмне забезпечення;
- б) база даних;
- в) банк даних;
- г) “ноу-хау”.

10. Нематеріальні активи – це:

- а) право на використання об'єктів промисловості та інтелектуальної власності;
- б) різновид нематеріальних ресурсів;
- в) складова потенціалу підприємства, здатна приносити економічну користь протягом тривалого часу, для якої характерні відсутність матеріальної основи отримання доходів;
- г) усе перелічене.

11. Авторське свідоцтво посвідчує пріоритет і авторство на:

- а) товарні знаки;
- б) промислові зразки;
- в) корисні моделі;
- г) винаходи.

12. *Патент – це:*

- а) система правових норм, що визначають виключне право авторів наукових, літературних творів на використання плодів своєї праці;
- б) договір на строкове і відшкодоване володіння та користування майном;
- в) документ, яким держава надає особі або підприємству виключне право використання зазначеного в ньому об'єкта промислової власності;
- г) дозвіл на використання нематеріальних ресурсів.

13. *Реалізувати право власності на нематеріальні ресурси може:*

- а) безпосередньо їх власник;
- б) довірена особа;
- в) довірене підприємство;
- г) усі перелічені.

14. *Передача власником права використання нематеріальних ресурсів іншій заінтересованій особі здійснюється у формі видачі:*

- а) державного дозволу;
- б) сертифіката;
- в) ліцензії;
- г) патенту;
- д) свідоцтва;
- е) авторського свідоцтва.

15. *Ліцензіар – це:*

- а) власник, який передає іншій заінтересованій особі ліцензію на використання в певних межах прав на патенти, “ноу-хау” тощо;
- б) заінтересована особа, якій власник передає права користуватися об'єктом ліцензії;
- в) державний орган, що видає ліцензії.

